

דברו לא קיים / דוד שמעוני

מתוך: פתחו את השער, מדריך למורה לכתה ה', תשנ"ח, עמ' 203-201.

השיר מתאר חוויית ילדות קשה מתקופת השואה. בן שניצל ונותר בחיים בזכות אביו.

במונולוג מרגש משתף אותנו גיבור השיר ברגע הגורלי שבו מצא עצמו נדחף בידי אביו מרכבת מוות לעבר חיים, בעוד אביו המשיך בה אל מותו.

תחושה קשה של נקיפות מצפון עולה מדברי הבן ותמיהה על התנהגות אביו שהוא כה היטיב להכיר.

האב מנסה שלב-שלב לשכנע את בנו לעשות כדברו:

- תחנונים ותפילה:

"תקפוץ בני, תקפוץ נא מתוך הקרון..."

תקפוץ נא, אולי יחונך ה'..."

בתשתית הביטוי "אולי יחונך ה'" מצוי המפגש בין יוסף ובנימין:

"ויאמרו: שלום לעבדך לאבינו, עודנו חי..."

וישא עיניו וירא את בנימין אחיו..."

ויאמר: אלוקים יחנך: בני, וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו... ויבקש לבכות..." (בראשית מ"ג כח-ל)

התשתית מוליכה אותנו אפוא לחשוב שעדיין קיימת תקווה קלושה אם כי "קולו כה רסוק... מין חרחור של גוסס".

- שימוש בשיקולים ריאליים "הגיוניים":

אומר האב: "אני כבר זקן... אתה עוד צעיר... הן רק אכשילך..." לכאורה אלה הם שיקולים קרים, אך

למעשה נלווית אליהם תפילה: "אולי תעמוד לך, בני זכות אבות..."

- תושייה ו"רמייה" - מדיבור למעשה

תגובת הבן "אותך לא אעזוב" מובילה לשלב האחרון, הוא שלב התושייה, השלב המעשי.

ייתכן שמשמעות הביטוי "דחפני בכוח" הוא "האיץ בי", אך ייתכן וכוונתו כמשמעו - דחיפה פיזית שאין ממנה חזרה.

השיר מעלה דילמות מוסריות:

האם מותר לשקר כדי להציל חיים?¹ צריך לדבוק באמת ומתי מותר (וצריך) לשקר?

מהם הגבולות של מצוות כיבוד הורים? מתי רשאי (חייב) האדם לעבור על מצוות כיבוד הורים?

האם מותר להעדיף את חיי האחד על חיי זולתו בשעת סכנה? את מי יש להציל תחילה? האם מותר להציל את הצעיר במחיר חיי הזקן?²

תרומת המבנה והאמצעים הספרותיים להעמקת המשמעויות

1. המספר 6

לשיר שישה בתים. בכל בית שש שורות. המספר שש אולי מרמז על ששת מיליוני היהודים שנספו בשואה. באופן כזה האב בשיר הוא סמל והנצחה לנספים.

2. בית סגור וחתום

לבית הראשון מבנה מיוחד:

כיצד זה אפשר, שאבי כה הטעני?

אבי... _____

אשר... _____

אשר... _____

אשר... _____

כיצד זה אפשר, שאותי כה הטעה.

¹ שאלה זו נמצא גם בשמואל א' טז, ב שם ה' מנחה את שמואל לשקר: "עגלת בקר תיקח" כדי להינצל משאול.
² סוגיה דומה קיימת בגמרא; מתואר מצב של שניים ההולכים צמאים במדבר, וכמות המים מספיקה להצלתו של אדם אחד בלבד. מתעוררת השאלה מה לעשות?

הבית כולו עוסק באב ובדילמת ה"שקר" וההטעיה. הוא פותח וסוגר באותה שורה - מצב חתום סגור ובלתי הפיך.

שלוש השורות הפותחות ב"אשר" הופכות והופכות ב"אמת" (במשפטי חיוב ובמשפטי שלילה) - התהייה הגדולה על האב "אשר שפת מרמה לו שנואה ממיתה" - והוא מת בעודו "מרמה". הבית כולו הוא משפט אחד מורכב, שנאמר כאילו "בנשימה אחת" מתוך התרגשות.

3. שלוש נקודות

לאורך השיר כולו, מרבה המשורר להשתמש בשלוש נקודות. דבר זה מבטא את עצמת רגשותיו של הדובר וכן את השאלות והתהיות שהסתום בהם רב על הנגלה.

4. חזרות

- יש חזרה על שאלת המפתח "כיצד זה אפשר שאבי כה הטעני". כך מדגיש הדובר את הקושי שלו להשלים עם העובדה שאביו את דברו לא קיים.
- המילה "תקפוץ" חוזרת שש פעמים בפי האב ("תקפוץ בני... תקפוץ נא... תקפוץ נא... רק תקפוץ ותרוץ... תקפוץ ותרוץ... עת לקפוץ") ופעם אחת בפי הבן "קפצתי" - חזרה זו מטעימה את ההאצה של האב בבן לעשות כדברו ואת התרגשותו של הדובר.
- המילה "אב" והמילה "בני" חוזרות פעמים אחדות, מה שמצביע על קשר אמיץ ואינטימי ביניהם.
- המשורר משתמש בדחיסות רבה במילים טעונות כדי לבטא את אוירת הנכאים ששררה אותה שעה גורלית.

לדוגמה: מחנק, קיא צחנה, יללות ופחדים, פרכוס גוססים, לבי גם קפא, גם סער ועוד.

5. אליטרציה

- ס' - "קולו כה רסוק"; "מין חרחור של גוסס, אבי לשמעו בדמו החבוסס".
- צ' - "זקן ורצוף"; "עוד צעיר"; "תקפוץ ותרוץ... תקפוץ ותרוץ" ועוד.
- הצליל של הס' והצ' חורק, לא נעים לאוזן. זהו צליל שמבטא את המצב הבלתי אפשרי שהאב והבן מצויים בו.

להצעות להפעלה³

1. התבטאות חופשית

לאחר קריאת השיר יש לאפשר לתלמידים להגיב באופן חופשי ולהביע את התרשמותם.

2. דיון⁴

הדיון בשאלות יהיה ברמה פילוסופית (כמובן, אין הכרח לדון בכולן).

- החיים מול האמת.
- עבירה על מצוות כיבוד הורים כדי לקיים כיבוד הורים.
- הצלת נפש במחיר של איבוד נפש.
- קדימות והעדפה בהצלת נפשות (זקן מול צעיר, בריא מול חולה ועוד).

3. דמות האב כסמל

מומלץ לשוחח על הגלוי והנרמז בדמותו של האב ולראות בו סמל לקהילות שנכחדו.

מוטיב העקדה – אב ובן. במה דומה השיר לסיפור העקידה ובמה שונה?

³ רצוי שההפעלה תהיה קצרה וחויייתית. אין "לחטט" בשיר יתר על המידה.
⁴ ייתכן שהתלמידים יעלו עוד דילמות (מתוך קריאה וידע) שיהודים בשואה עמדו בפניהן, כמו "שני בנים למוות" – אב שנאלץ לבחור בין ילדיו מי לחיים ומי למוות; כמו ב"חדר האחורי" – בת שנאלצת להפנות עורף לאביה כדי להציל עצמה ועוד.